
O STATUETĂ CERAMICĂ A AFRODITEI DESCOPERITĂ LA CALLATIS–MANGALIA

Laurențiu Radu*, Corina Radu-Iorguș**

Abstract: In 2002, a limited archaeological excavation was carried out on 3 B, Arcului Street, within the urban area of Hellenistic period Callatis. From an archaeological point a view, the north-western corner of a Hellenistic edifice was researched, where a fragmentary ceramic statuette of Aphrodite Anadyomene was found together with fragments of a small ceramic altar. The discovery confirms the cultic character of this type of ceramic statuette, while adding another researched site on the map of the Hellenistic city of Callatis.

Rezumat: În anul 2002 s-a efectuat o cercetare arheologică de mici dimensiuni pe str. Arcului, nr. 3 B, în aria urbană callatiană de epocă elenistică. Din punct de vedere arheologic a fost cercetat colțul de nord-vest al unui edificiu elenistic și s-au descoperit o statueta ceramică fragmentară a Afroditei Anadyomene și fragmente provenind de la un mic altar ceramic. Descoperirea confirmă caracterul cultic al acestui tip de statuete ceramice și adaugă un nou punct cercetat pe harta orașului elenistic Callatis.

Keywords: Callatis, Aphrodite Anadyomene, Hellenistic period, ceramic statuette.

Cuvinte cheie: Callatis, Afrodita Anadyomene, epoca elenistică, statueta ceramică.

INTRODUCERE

În anul 2002 a fost efectuată o cercetare arheologică de mică amploare în orașul Mangalia, prilejuită de extinderea unui imobil. Amplasamentul se află pe str. Arcului nr. 3 B, la circa 200 m vest de Poșta veche, de pe str. Ștefan cel Mare. Această zonă face parte din aria urbană callatiană de epocă elenistică, fapt dovedit și de alte cercetări efectuate în decursul timpului¹. În general, în perioada elenistică, orașul s-a dezvoltat spre sud și spre vest, având ca limite necropola dinspre Șantierul naval și cea din apropierea sensului giratoriu, în jurul clădirii Muzeului de Arheologie și la nord de zidul de incintă din epoca romano-bizantină. Locuirea în acest perimetru pare a fi compactă până pe străzile Libertății, G. Murnu, Delfinului și rarefiată, cu largi spații libere, pe str. Oituz, la vest de intersecția cu str. Libertății, str. Petru Maior și zona cuprinsă între aceste străzi. Această zonă delimitată de incinta elenistică poate fi interpretată ca posibile grădini sau loturi neatribuite. Latura de vest a incintei

* Direcția Cultură și Sport, Serviciul Muzeul de Arheologie „Callatis” Mangalia. e-mail: laurentziu2003@yahoo.ca

** Direcția Cultură și Sport, Serviciul Muzeul de Arheologie „Callatis” Mangalia. e-mail: corina_raduiorgus@yahoo.ca

¹ Tafrafi 1927, *passim*; Alexandru et alii 2012, 439-441, pl. 1.

elenistice a fost identificată în zona intersecției dintre str. Sirenei și B-dul 1 Decembrie 1918, iar fragmente ale tronsonului sudic au fost descoperite în fața Casei Armatei de pe B-dul 1 Decembrie 1918².

Datorită condițiilor deosebite în care s-a desfășurat cercetarea arheologică, am putut trasa doar o secțiune de $3,20 \times 2$ m, orientată N-S. După înlăturarea stratului vegetal și solului brun-închis aflat sub acesta, de la adâncimea de -0,50 m au început să apară diverse fragmente ceramice, litice, cuie din fier și urme de arsură. Secțiunea trasată a scos la lumină colțul unui edificiu format din două ziduri perpendiculare între care se află un pavaj realizat din plăci din calcar. Zidul dinspre nord, cu lățimea de 1 m, este legat cu pământ, cu blocurile de exterior bine fățuite, lucrat cu grijă. Din zid se păstrează doar prima asiză deasupra nivelului pavajului. Celălalt zid a fost surprins doar pe o porțiune de 0,10 m pe latura de est a secțiunii, format tot dintr-o asiză din blocuri de mari dimensiuni. Pavajul este compus din lespezi din piatră de mari dimensiuni, de diferite mărimi și cu forme neregulate, îngrijit îmbinate (Fig. 1).

Fig. 1. Fotografia săpăturii – Str. Arcului, nr. 3 B, Mangalia / *Photograph of the excavation – 3 B, Arcului Street, Mangalia.*

² Georgescu, Lascu 1995, 28.

Printre alte fragmente ceramice, în colțul de sud-vest al secțiunii au fost descoperite fragmente provenind de la statuete de teracotă: picioarele și bustul unei statuete de dimensiuni relativ mari, reprezentând un personaj feminin nud – Afrodita (Fig. 2), spartă încă din vechime, alte fragmente de la partea inferioară a unei statuete și resturile unui mic altar ceramic, spart de asemenea din antichitate. Materialul ceramic descoperit poate fi încadrat în sec. III-II a.Chr. pe baza analogiilor ceramice, a unui fragment de cană cu pastilă pe toartă³ și a caracteristicilor altarului⁴.

Fig. 2. Statuetă ceramică Afrodita – nr. inv. 3181 / *Ceramic statuette of Aphrodite, Inv. No. 3181.*

Faptul că fragmentele statuetei au fost descoperite împreună cu cele ale unui altar ceramic⁵ (Fig. 3) conduce spre concluzia că statueta a avut cu siguranță un rol cultic și o înfățișează pe Afrodita.

³ Buzoianu, Bărbulescu 2008, 184.

⁴ Canarache 1969, 64-65, cat. 38-40.

⁵ Analogii la Albești, așezare situată în *chora* callatiană: Buzoianu, Bărbulescu 2008, 227, R 39-49, pl. XCI. Dintre acestea se remarcă R 39 (pl. LXXXVI), un altar îngrijit lucrat, cu multă atenție la detalii, pastă bej, considerat un vârf de serie, probabil cu origine nord-pontică. Alte altare de mici dimensiuni descoperite la Callatis diferă de cel de la Albești, atât prin

Statueta⁶ are înălțimea de 28 cm și este realizată din lut, modelat în tipar, finisată cu grijă, în partea dorsală prezintă un decupaj circular de evaporare. Având la bază tipul Anadyomene, zeița este reprezentată cu piciorul drept în față, brațul drept ridicat, probabil aranjându-și părul, iar cel stâng coborât, în postura clasică. Bine proporționată, indică idealul frumuseții feminine, aflate la apogeul tinereții sale.

Fig. 3. Fragmentele altarului ceramic descoperit împreună cu statueta / *Fragments of the ceramic altar discovered together with the statuette.*

AFRODITA ÎN LUMEA GREACĂ

Grecii au realizat reprezentări variate ale zeilor, având fiecare locul lor specific într-un context precis de elaborare și comunicare. Astfel multiplicitatea este o trăsătură esențială a zeilor Greciei. Afrodita lui Hesiod nu este identică cu Afrodita din Iliada, iar Afrodita ateniană nu este aceeași cu Afrodita spartană. Chiar în același oraș, zeița oferă mai multe aspecte ce depind de amplasamentul templelor sale și de epitetele

modul de execuție mai neglijent, cât și prin pasta de culoare cărămizie, acestea fiind cel mai probabil produse locale.

⁶ Nr. inventar 3181. Statueta a fost restaurată de către colegul V. Maxim, în anul 2002.

purtate⁷. Afrodita poate fi invocată în orașele grecești în favoarea întregului *polis* și a instituțiilor sale, dar și într-un cadru militar – cultul ce onorează o Afrodita înarmată și participantă la confruntări militare. Acestea sunt realități grecești ce reprezintă o componentă esențială a zeiței, strâns conectată cu prerogativele politice⁸. Multiplele aspecte ale zeiței apar în manifestările cultice și asocierile cu alte puteri divine.

De la un prototip probabil oriental avînd ca sursă de inspirație pe Astarte Ishtar, cultul zeiței a fost modelat de greci, devenind tot mai sofisticat și abstract. Din Cipru, considerat insula zeiței, se răspîndește prin Cythera în Peloponez și paralel în Asia Mică spre Marea Neagră și din Creta, spre Delos, Attica și Beotia⁹. Zeița patronează sfera sexualității în toată complexitatea sa. Cultul poate fi studiat din două planuri suprapuse la nivel de epicleză, care evocă calitățile precise posedate de zeiță în acel loc și la nivelul numelui, al întregii sale semnificații în cadrul mult mai larg al lumii elenice¹⁰. Epitetul de *Pandemos* simbolizează zeița care adună la un loc făpturi, caractere diferite, o zeitate a mixajului (*mixis*), astfel ea este chemată să asigure coeziunea dintre cetățeni în cadrul construcției politice a cetății, cultul ei fiind o garanție a unității cetățenilor, cu referire la legenda lui Tezeu¹¹. *Pandemos* cuprinde atât un plan politic la Atena, referitor la unificarea demelor attice, cât și unul matrimonial, puse în conexiune de abilitatea extraordinară a zeiței de a uni ființe diferite și de a da naștere impulsului vital, conectată cu imaginea coeziunii sociale¹². Astfel se explică onorurile acordate zeiței de către magistrați pledând pentru armonia dintre cetățeni.

În sec. al IV-lea a.Chr., cultul Afroditei prezintă două aspecte: Afrodita *Ourania* – dragostea înălțătoare, cerească divină ce preia trăsături ale fenicienei Regine a Cerului și *Pandemos* – asociată cu dragostea fizică și prostituție, dar și cu un principiu politic abstract, cel al armoniei civice și al legăturilor ce asigură coexistența oamenilor în cadrul unui organism social (*polis*)¹³. Cultul Afroditei *Pandemos* s-a răspândit în Grecia continentală și în insule Paros, Thasos, Cos, la sfârșitul sec. al V-lea a.Chr. Cea mai timpurie atestare este într-o inscripție datată 480-470 a.Chr., la Atena¹⁴. Zeița al cărei cult civic joacă un rol politic proeminent, legat după anumite opinii de reformele lui Solon¹⁵, este menționată și în inscripții puse de către magistrați. Se sugerează astfel că

⁷ Pironti 2010, 119.

⁸ Pironti 2010, 121.

⁹ Pirenne-Delforge 1994, 2; Burkert 1985, 119-170.

¹⁰ Pirenne-Delforge 1994, 11; Otto 1995, 97-98.

¹¹ Cyrino 2010, 32-35; Pirenne-Delforge 2007, 316; Rosenzweig 2004, 13.

¹² Pirenne-Delforge 2007, 316-317.

¹³ Burkert 1985, 155; Sokolowski 1964, 7.

¹⁴ Breitenberger 2007, 35.

¹⁵ Rosenzweig 2004, 17; Sokolowski 1964, 1.

această armonie civică poate fi considerată o extensie a armoniei private aduse de zeiță, o coexistență sincronică a celor două funcții ale Afroditei furnizând mai multă armonie în spațiul public și privat¹⁶. *Pandemos* înseamnă zeița ce aparține întregului popor, fără echivalent în Orient și este amintită în strânsă legătură cu cetatea ateniană, alături de Peitho, alianța acestor două zeițe simbolizează un larg concept de unitate și armonie în sfera publică¹⁷, dar și în cea privată, referitor la concordia familială și căsătoria binecuvântată. Uneori *Peitho* reprezintă un epitet al Afroditei utilizat pentru descrierea puterii de convingere și de unificare a Afroditei, putere de convingere de mare importanță în ceea ce privește relațiile erotice dar și retorica politicianilor¹⁸. În acest sens, imaginile reprezentate pe vasele pictate fac legătura cu ritualurile de căsătorie, pornind de la modelul mitologic al căsătoriei lui Paris cu Elena. Un amphoriskos arată pe zeiță ajutată de Peitho, îndeplinindu-și promisiunea făcută lui Paris de a o cuceri pe Elena, convingând-o pe aceasta să joace rolul destinat de către zei¹⁹.

Un alt aspect al Afroditei, al funcțiunii sale politice și administrative, este acela de patroană a magistraților, fiind responsabilă pentru relațiile amicale dintre guvernanți și guvernați și, în același timp, în cadrul și între diversele categorii de magistrați²⁰. În general, magistrații care participă la cultul Afroditei *Pandemos* îndeplinesc funcții de supraveghere a conduitei poporului: *agoranomoi*, *epistatai* sau *strategoii*, magistrați care apelează și la alte divinități. În schimb, există o categorie aparte de magistrați, *gynaikonomoi*, care dedică exclusiv Afroditei prin prisma atribuțiilor lor de control asupra comportamentului feminin în public, modul de a se îmbrăca, participarea la festivaluri, ceremonii religioase sau funerare, ori reglementarea unor categorii speciale ale cetății, cum ar fi curtezanele sau cântărețele la flaut, harpă sau liră. Aceștia aplicau legislația referitoare în special la femeile măritate și la aspectele publice ale vieții maritale²¹.

AFRODITA LA CALLATIS

La Callatis, colonie doriană întemeiată pe țărmul vestic al Pontului stâng, Afrodita este prezentă cu cele două importante epitete: Πάνδαμος și Ἀγοραία. Importanța deosebită a cultului zeiței Afrodita pentru Callatis derivă din numărul mare de menționări în inscripții, raportat la numărul total. Astfel un *graffiti* descoperit pe un

¹⁶ Breitenberger 2007, 35.

¹⁷ Pausanias, *Graeciae Descriptio*, 1.22.3 menționează cultul celor două zeițe, oficiat pe Acropola ateniană.

¹⁸ Cyrino 2010, 38; Rosenzweig 2004, 19; Petre 1992-1994, 5-14.

¹⁹ Rosenzweig 2004, 20-21.

²⁰ Breitenberger 2007, 37.

²¹ Breitenberger 2007, 39-40; Cyrino 2010, 40-43.

fragment de bol cu firnis negru ceramic, menționează numele zeiței sub forma [A] ΦΡΟΔΙΤΑΙ, datat, din punct de vedere cronologic, în epoca elenistică²². O inscripție din sec. al IV-lea a.Chr. amintește pe Afrodita Πάνδαμος²³, iar într-o altă inscripție, un epitet legat de tema protecției magistraților cetății, întâlnit la Callatis, este Afrodita Ἀγοραία, menționată alături de un grup de divinități protectoare ale Agorei, alături de Themis, Zeus și Hermes²⁴. Baza unei statui fragmentare din marmură ce o înfățișează pe zeiță poartă o inscripție consacrată de o preoteasă a Afroditei în sec. al III-lea p.Chr.²⁵, ceea ce dovedește continuitatea cultului Afroditei și în epoca romană.

Dintre reprezentările figurate ale zeiței, menționăm un tors al Afroditei cu Eros datat în sec. I a.Chr.²⁶, un tipar pentru Afrodita datat în sec. al III-lea a.Chr.²⁷, medalioane ceramice cu Afrodita și Eros²⁸, o aplică ceramică cu Afrodita, înfățișată cu *calathos* iar pe umeri cu câte un Eros, cu brațele pe piept ținând un porumbel (descoperită la Albești), datată în sec. al III-lea a.Chr.²⁹, iar dintre descoperirile mai vechi un tipar cu bustul Afroditei având de fiecare parte câte un Eros cu aripile întinse. O altă statueta ceramică fragmentară redă partea inferioară a Afroditei așezată pe un tron, datată în a doua jumătate a sec. al IV-lea a.Chr.³⁰.

CONCLUZII

Principalele informații furnizate de această cercetare arheologică de mică amploare se referă la două aspecte: în primul rând este atestată locuirea urbană de sec. III-II a. Chr. în perimetrul străzii Arcului, adăugându-se astfel un nou punct pe harta descoperirilor de epocă elenistică a orașului Callatis; cel de-al doilea aspect se referă la tipul de statueta ceramică a Afroditei, considerat de către unii specialiști doar un element de decor, dovedindu-se astfel caracterul cultic al acestor reprezentări.

²² ISM III, 258; Sauciuc-Săveanu 1935-1936, 259, nr. 48.

²³ ISM III 48 A.

²⁴ ISM III, 49.

²⁵ ISM III 94.

²⁶ Bordenache 1969, 30, nr. 38

²⁷ Minčev 2014, 52, fig. 2.

²⁸ Canarache 1969, 52-53, nr. 11, 12, 13.

²⁹ Buzoianu, Bărbulescu 2008, 223-224, 367- R 21. Nr. inventar 2727- Mangalia.

³⁰ Bârlădeanu Zavatin 1985, 91, pl. 4/2. Nr. inventar: 31 801 (MINAC).

BIBLIOGRAFIE

- Alexandru, N., Constantin, R., Ionescu, M. 2012, *Callatis – stratigrafie, topografie și urbanism*, Pontica 45, 437-463.
- Bârlădeanu Zavatin, E. 1985, *Statuete de teracotă dintr-un complex funerar descoperite la Callatis*, Pontica 18, 85-98.
- Bordenache, G. 1969, *Sculture grece e romane del Museo Nazionale di Antichita di Bucarest*, București.
- Breitenberger, B. 2007, *Aphrodite and Eros. The Development of Erotic Mythology in Early Greek Poetry and Cult*, Routledge, Abingdon-New York.
- Burkert, W. 1985, *Greek Religion*, Harvard.
- Buzoianu, L., Bărbulescu, M. 2008, *Albești. Monografie arheologică, I*, Constanța.
- Canarache, V. 1969, *Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis-Mangalia*, Constanța.
- Cyrino, M. 2010, *Aphrodite*, Routledge, Abingdon-New York.
- Georgescu, V., Lascu, St. 1995, *Callatis-Mangalia. 2500 -micromonografie*, Mangalia.
- Minčev, A. 2014, *Hellenistic terracotta-moulds from Callatis (Mangalia) in the Varna Muzeum of Arhaeology*, în Pâslaru, I., Colesniuc, S., Dimov, T. (eds.), *Callatida*, Mangalia, 51-72.
- Otto, W.F. 1995, *Zei Greciei. Imaginea divinității în spiritualitatea greacă*, București.
- Petre, Z. 1992-1994, *Aphrodite Pandemos*, StCl 28-30, 5-14.
- Pirenne-Delforge, V. 1994, *L'Aphrodite grecque: Contribution à l'étude de ses cultes et de sa personnalité dans le panthéon archaïque et classique*, Liège/Athènes.
- Pirenne-Delforge, V. 2007, „Something to do with Aphrodite”: *Ta Aphrodisia and the Sacred*, în Ogden, D. (ed.), *A Companion to Greek Religion*, Londra, 311- 324.
- Pironti, G. 2010, *Rethinking Aphrodite as a Goddess at Work*, în Smith, A.C., Pickup, S. (eds.), *Brill's Companion to Aphrodite*, Leiden/Boston.
- Rosenzweig, R. 2004, *Worshipping Aphrodite: Art and Cult in Classical Athens*, Ann Arbor.
- Sauciuc-Săveanu, T. 1935-1936, *Callatis. VI-e Rapport préliminaire. Fouilles et recherches des années 1929-1931*, Dacia 5-6, 279-335.
- Sokolowski, F. 1964, *Aphrodite as Guardian of Greek Magistrates*, HarTheoRev 57, 1, 1-8.
- Tafraali, O. 1927, *La cité pontique de Callatis. Recherches et fouilles*, ArtArh 1, 17-55.